

ČETIRI POVIJESNE ZAGONETKE IZ PROŠLOSTI ZADRA

Stjepan Antoljak

Svi naši gradovi uz jadransku obalu pa tako i Zadar imaju u pojedinim svojim razdobljima raznolike događaje, povezane s raznovrsnim ličnostima.

Neki su od tih događaja uspješno objašnjeni, a drugi su i danas ostali prave zagonetke koje će trebati rješavati ili barem pokušati približiti konačnom rješenju.

Zadar je ostao i dalje u fokusu brojnih povijesnih zagonetki, koje zasjenjuju njegovu burnu i složenu prošlost.

Mi ćemo se u ovom radu pozabaviti sa četiri povijesne zagonetke koje zadiru u najstarija stoljeća njegova postojanja i produžuju se, prema našem izboru, do kraja 12. stoljeća.

1.

Prvu povijesnu zagonetku stvorio je godine 1888. zadarski kanonik i historičar Carlo Federico Bianchi (1809—1891) koji je u svojoj knjizi: »Fasti di Zara« (hrvatski prijevod) napisao: »Godine 1184. pr. Krista naš historičar Ivan Lucius određuje osnivanje grada Zadra u vrijeme slavne sile i cvjetajućeg gospodstva Liburna, deset stoljeća prije kršćanske ere, poslije pokolja Troje, prije nego što je nastao Rim na Tiberu. Ovaj se grad izdržavao i upravljao sam sa sobom«.

Bianchi navodi da 1184. prije Krista počinju Fasti di Zara¹, a u svome predgovoru začudo navodi da ti Fasti počinju sa 1384. godinom pr. Kr.², što bi značilo ne 1184. kako je to u naslovu svoje knjige naveo, jer se ničim ne ispravljaju, što je naoko sitnica, ali ipak potvrđuje da i Bianchi znade i griješiti, pogotovo u pogledu ostalih događaja ili stvari. Bianchi je, dalje, jednom riječju proizvoljno stavio datum, koji je pripisao Luciusu kao da ga je on odredio. Nije, međutim, naveo u kojem to svome djelu Lucius govori o takvom kronološkom postanku Zadra. Zato pogledajmo što uistinu taj naš Lucius piše. U svome glasovitome djelu »De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex« (Am-

¹ C. F. Bianchi, Fasti di Zara religiose politico-civili dal'anno 1148 av. Cr. sino all'anno 1888 dall'era volgare, Zara 1888.

² C. F. Bianchi, o. c.

stelodami 1666) u IV glavi prve knjige na str. 28 kaže da je Zadar najpoznatiji grad Liburna i da mu je možda najstarije liburnijsko ime: Idassa, a onda mu je promijenjeno u : Jadram ili Jadertum. U V. glavi te iste knjige na str. 32. povezuje postojanje Zadra s »Atriensibusima« (Atrijancima: S. A.) i kaže da je Zadar bio rimska kolonija, koju navode i Plinije i Ptolomej i povezuju s Augustom.

U drugom svome djelu »Memorie storiche di Tragurio« (Venezia 1673) na str. 3. kad piše o osnivanju Trogira, za koji kaže da je nastao o. 380. pr. Kr., odmah zatim pretpostavlja da je Zadar mogao biti nastanjivan još prije, tj. u vrijeme kad je cvalo gospodstvo Liburna, dodavajući da uza sve to kod pisaca nema o tome spomena prije vremena Julija Cezara, kako je to naglasio u IV poglavlju De Regno Dalm. et. Croat., ukoliko nije taj grad bio nazvan nekim drugim imenom.

Toliko o tom Bianchijevom pozivanju na Luciusa, u koga nema ništa o brojčanoj dataciji i točnijem osnivanju Zadra.

Proučimo li literaturu koja je iza toga Bianchijeva rada nastala o općoi povijesti Zadra, zapazit ćemo da se V. Brunelli u svojoj »Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al MDCCCXV compilata sulle fonti« (Parte prima. Dalle origini al MCCCCIX, Venezia 1913) uopće ne osvrće na taj Bianchijev podatak, niti ga odbacuje, niti kritizira, a tako isto ni M. Suić (Zadar u starom vijeku. Prošlost Zadra I. Zadar 1981) koji, iako navodi vrlo opširnu literaturu o antičkoj povijesti Zadra³, od Bianchija samo citira: Memorie storiche di Zara (Zara 1875) i Zara cristiana I (Zara 1877) te »Antichità romane e medievali di Zara« (Zara 1883)⁴, dok Fasti di Zara mimoilazi. Možemo ga možda razumjeti zašto to djelo nije naznačio.

Poslije izlaska te Suićeve knjige dvije ili tri godine kasnije jedan od rukovodilaca općine Zadra zamolio me je da potražim u knjigama da li bi se mogla javno označiti 1000 godišnjica Zadra. Upitao sam ga tko mu je rekao za taj podatak, ali se nije htio izjasniti. Nisam zaboravio taj razgovor. Uskoro smo se sastali i ja sam mu kazao da se taj podatak nalazi u Bianchija. Ne može se potvrditi drugim izvorima, pa to označivanje postanka grada Zadra treba otpasti. Treba potražiti druge točnije i najstarije datume postanka Zadra.

U Luciusa nisam nigdje našao da se datira kad je postao grad. Bianchi tvrdi da je to 1184. godina. Nedavno sam u literaturi naišao da je aleksandrijski naučenjak Eratosten iz Kirene, odličan geograf o. 200. g. pr. n. e., odredio da je Troja pala upravo 1184. g. pr. n. e.⁵, a tu eto godinu upravo naš Bianchi uzima kao godinu postanka Zadra, drugim riječima izmislio je tu godinu za postanak svoga rodnog grada Zadra.

³ M. Suić, o. c., 30—35, 347—362.

⁴ Isti, o. c., 349.

⁵ Vasko Kostić, Jesu li Trojanci i Iliri isto?, Politika, Beograd 16. VII. 1985, 18. Eratosten (o. 284—202. p. n. e.), geograf, kosmograf živio je pretežno u Aleksandriji i najvažnije mu je djelo »Γεωγραφικα«. Gl. opširnije i Paulys Real-enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft. Hgg. von G. Wisowa. VI Bd, Stuttgart 1909, 358—387.

2.

Do danas nije točno utvrđeno kada je sagrađena Crkva sv. Trojstva, kasnije nazivana Sv. Donat. Po Petricioliju njezin postanak varira u literaturi između 6. i početka 9. stoljeća⁶.

Petricioli među literaturom citira Bianchijevu »Zara cristiana« (I, Zara 1877) i »Fasti di Zara« (Zara 1888), ali začudo ne dovodi njegovo djelo »Memorie di Zara«, koje je tiskao 1875. godine u čast dolaska u Zadar Franje Josipa I, cara Austrije, apostolskog kralja Ugarske, kralja Dalmacije, vojvode Zadra (Re di Dalmazia, Duca di Zara). U »Memorie« Bianchi, a to je učinio i 1877. u »Zara cristiana«, tvrdi da su taj hram sagradili Zadrani u čast Livije, supruge Augusta⁷, osnivača kolonije Zadra, u znak sjećanja i zahvalnosti za ono što im je učinio. Ujedno je napomenuo da je vjerojatno ovaj po porijeklu poganski hram Donata III, zadarski biskup⁸ pretvorio u kršćanski hram u 9. st. Iznosi da je Donat I, zadarski biskup, posvetio u prvom stoljeću Bogu taj hram, koji je u 10. st. dobio titulu Sv. Donat.⁹ Još 1882. god. Alois Hauser i Frano Bulić zajednički su se detaljno pozabavili Crkvom sv. Donata, te je njihov rad izišao pod naslovom: »S. Donato in Zara« u Mitteilungen N. F. der k.k. Central-Commission für Kunst und historische Denkmale u Beču (Wien 1882, VIII Band, 3—25).

Na temelju toga rada tiskan je i separat. Jedan je primjerak don Frane Bulić s posebnom posvetom poslao Franji Račkomu, predsjedniku JAZU.

Iako ni Hauser ni Bulić nisu pronašli nikakve natpise koji bi odgovorili na pitanje kad je crkva sagrađena, naveli su nekoliko starih rimskih natpisa, koji su u prošlosti bili poznati i što sadržavaju (Spon, Farlati, Kreljanović, Ponte, Tranzlinger, Ljubavac, Lucius). Pobjijali su Bianchijevo mišljenje o toj crkvi u »Memorie di Zara« i zaključili da ne zaslužuje nikakvu pažnju da je taj hram nastao u doba cara Augusta. Pobjijali su i Bianchijevu tvrdnju u »Zara cristiana« (I, 384) da je taj stari poganski hram u 1. st. biskup Donata I

⁶ N. Klaić — I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku do 1409. Prošlost Zadra II, Zadar 1976, 123, 127. Još 1875. Bianchi iznosi kako Farlati, Ponte, Lucius, Kreljanović i Ljubavac, prema narodnoj tradiciji pišu da je taj hram sagradio sv. Donat, u 9. st., a da nije iznio dokaze i naveo izvore i dokumente za svoja uvjerenja (C. F. Bianchi, Memorie di Zara, Zara 1875, 18). Ujedno Bianchi citira i isječak iz Farlatijevog *Illyricum sacrum* (t. V, 8, 37) gdje za taj Sv. Donata kaže da se priča da je bio ogroman hram posvećen Junoni »Augustae« (C. F. Bianchi, o. c., 17, 18). U svome putopisu »Iz Dalmacije« I. Kršnjavi je čak u »Narodnim novinama« od 23. XII. 1899. god. napisao u istom članku da je »Sv. Donat u Zadru (sv. Trojstvo), crkva građena koncem 9. ili 10.«, a odmah dva retka iza kaže: »Sv. Donat u Zadru (sveto Trojstvo), crkva građena početkom 9. veka«.

⁷ Zapravo Bianchi piše 1875. na osnovi 1872. god. nađenih dvaju rimskih kamenih natpisa da je taj hram podigla u čast Junone (Junoni Augustae) i Jupitera (Jovi Augusto) rimska matrona iz roda Apuleja, tj. po Bianchiju u čast Augusta i Livije, njegove žene, predstavljenih i simboliziranih u Jupitru i Junoni (Giove e Giunone)/C. F. Bianchi, Memorie di Zara. 24, 25, 27).

⁸ Još 1909. god. njemački putopisac Hermann Bahr (1863—1934) u svojoj knjizi: »Dalmatinische Reise« (Berlin 1909) naveo je da u Zadru postoji muzej koji je smješten u staroj Crkvi svetoga Donata te da je u njoj nađen natpis koji daje naslutiti da je nekoć bila hram Livije Auguste i taj je onda u 9. st. pregrađen kako bi primio kosti svete Stošije, što ih je iz Carigrada donio biskup Donat, promućurni svetac (Hermann Bahr, Dalmatinsko putovanje (1). S njemačkoga Benjamin Tolić. Gordon god. 7, sv. 19, Zagreb 1985. 238, 246).

⁹ C. F. Bianchi, Memorie di Zara, 17—26; Isti, Zara cristiana, I, 384.

pretvorio u kršćanski. Na kraju su donijeli historijat te zgrade, koja je konačno poslužila kao muzej.

Na osnovi rada Hausera i Bulića engleski je arhitekt T. G. Jackson (1835—1924) koji je tri puta posjetio Dalmaciju (1882, 1884. i 1885) pa tako i Zadar, iznio tri teorije o gradnji Crkve sv. Donata. Prvu, da je hram nastao u doba Augusta pa je pretvoren u kršćanski za Donata I. Po drugoj teoriji da je nastao za zadarskog biskupa Donata II. Priklonio se trećoj teoriji, koja mu se činila najuvjerljivijom, tj. da je crkvu sagradio Donat III.¹⁰

Prof. G. Smirich u svome radu: »Arte retrospectiva: Il tempio di S. Donato in Zara« (Emporium vol. XIII, No 73, Bergamo 1901, 45—65) iznosi da je hram sv. Donata u Zadru iz 9. st. i da ga je biskup posvetio svetome Trojstvu i onda ga je detaljno opisao. Dodao je kako nema sumnje da bi taj hram mogao biti po ugledu na sv. Vitala u Ravenni i da je u mnogome sličan najljepšem bizantskom hramu 6. stoljeća.¹¹ Sagledamo li sve to, a da se ne opredijelimo za dataciju Crkve sv. Donata, za koju je, kada ju je posjetio, car Franjo Josip I uskliknuo: »Sveta Sofija« želeći upozoriti na sličnost tog hrama s onim u Carigradu,¹² onda moramo upozoriti na jedan materijalni spomenik u toj crkvi. To je kameni natpis »Tehoderus«. Povijesno umjetnički odsjek Instituta za historijske nauke u Zadru obrađivao je sa studentima umjetničku topografiju Zadra i okolice godine 1955. Kad su u Zadru od 20. VII do 20. VIII 1955. boravili ing. arh. Jerko Marasović i Tomislav Marasović iz Urbanističko-projektne biroa u Splitu uz suradnju sveučilišnog predavača dra Milana Preloga, započeli su i oni s istraživanjem poznatoga zadarskog spomenika Crkve sv. Donata. U tom je radu sudjelovao i I. Petricioli, tada stručni suradnik Instituta, a i studenti povijesti umjetnosti. Tom prilikom je uz ostalo u prizemlju crkve »na jednom od pilona koji nose kupolu (S. A.), pronađeno uklesano ime Tehoderus (S. A.) s epigrafičkim osobinama ranoga srednjeg vijeka«, u tekstu je priložena i fotokopija. Po zajedničkom izvještaju »vrlo je vjerojatno da je uklesano ovo ime u doba gradnje same crkve«.¹³

God. 1958. Petricioli se vratio na taj natpis i rekao je kako je 1955. »u Sv. Donatu došlo do najvažnijih nalaza —otkrio se natpis Theoderus (S. A.), konstrukcija poda s apsidama gornjeg kata« . . . itd.¹⁴

Na taj isti nalaz ponovo se Petricioli osvrnuo i 1962. Tada se je u svojoj radnji: »Ranosrednjevjekovni natpisi iz Zadra (Diadora 2/1960—1961), Zadar 1962, 255, 256), govoreći o Crkvi sv. Donata (sv. Trojstva), vratio na natpis na pilonu prizemlja, dodajući kako je prilikom istraživanja Crkve sv. Donata »ljeti 1955. na južnom pilonu do sporednih danas ulaznih vrata zapazio (S. A.) . . . pokraj grubo uklesanog križa slova T. Uklonivši dosta debeo sloj vapnenih premaza, otkrio je (S. A.) i ostala slova natpisa:

¹⁰ T. G. Jackson, Dalmatia The Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado I, Oxford 1887, 257 (O sv. Donatu: Isti. o. c. I, 249—261).

¹¹ G. Smirich, o. c., 46.

¹² C. F. Bianchi, Fasti di Zara, 184.

¹³ Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zadar 1955, 177, 178.

¹⁴ I. Petricioli, Neki preromanički spomenici Zadra i okolice u svjetlu najnovijih istraživanja, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet u Zagrebu i Zadru. Knjiga II. 1956—1957. Zadar 1958, 51.

+ Tehoderus... Bez sumnje uklesano je neko ime (Theodorus?) ... »kaže Petricioli, koji citira što je pisao još 1955. u navedenom zborniku Instituta, te pod br. b. 3. donosi faksimil tog natpisa, koji komentira ovako: »b. Ime Tehodorus na pilonu Crkve sv. Donata«, a taj isti faksimil ponavlja i 1976. s citatom ispod njega: Ime »Tehoderus« uklesano na jednom pilastru Crkve sv. Donata.¹⁵

Kako sam prije nekoliko godina — a i ove 1987. godine — pregledavao ostavštinu Emilija Laszowskog, koja se nalazi u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, naišao sam na Dnevnik toga našega istaknutog povjesničara i istraživača. Jedan dio tog dnevnika odnosi se na razdoblje od 1909. do 1916. god. s podnaslovom u obliku izvještaja: »Putovanja Rijeka — Zadar — Rijeka — Opatija -- Volosko (naučno putovanje)«: 4—13. VI. 1914.

U tom dijelu opisuje kako je pošao na službeni put u Zadar u »poslu snimanja Codexa sv. Marije«. Stigavši u taj grad susreo se s drom Lukom Jelićem, koji mu je uz ostalo pripovijedao »da Crkva sv. Donata u Zadru potiče iz vremena cara Teodorika«, te kako je on »našao u crkvi napis '+ TEHDOR' pismo VI vijeka. Iskopine u Ninu dale su neke stvari... Coenobium regis etc. Vidi notu na kraju« (Str: 6*). U bilješci str. 6 piše (na str. 17: »S drom Jelićem«, kaže dalje Laszowski u svome gore navedenom izvještaju »pregledao sam Crkvu sv. Donata, koja je danas nekakav zapušteni magazin, do nje muzej. *Kamen s napisom otprilike je ovakav* (S. A.):

+ THEDRIC

Prije odlaska iz Zadra Laszowski je napisao u svoj Dnevnik 10. VI. 1914.: »Razdragan oživljenom hrvatskom svijescu u Zadru zabilježio sam u svoju bilježnicu ovo:

U ZADRU

Na morskome žalu pružio se drevni,
sa Ugljana te sveti Miho gleda,
Ded opet danas kao nekoć sjedni,
Pokaži svijetu da te Hrvat ne da.
U Tvojem krilu divna Vekenega,
u zadužbini svojoj tu počiva,
dobrog Boga moli iz srca svega,
da narod Tvoj u mrtvilu ne sniva.
I njene molbe dobri Bogo čuje,
I duhom svojim budi naše ljude:
Napuštaju, što srce njima truje
k hrvatstvu ljubav u srcu si bude.

¹⁵ N. Klaić — I. Petricioli, o. c. II, tabla III.

+ / Interesantno je što je don Frane Bulić 12. VI 1914. rekao o svom nećaku Jeliću Laszowskom, koji se s njim vozio na povratku iz Zadra — Rijeke u Opatiju na brodu — i kako ga je okarakterizirao ovim riječima:

»Luka je došao u istraživanje dotle...

Bulić je došao u istraživanje dotle...

a don Luka mora doći dalje...« (Arhiv Hrvatske u Zagrebu — Ostavština E. Laszowskog — kutija 3 — juni 1914).

I ondje gdje je tuđin goso bio,
Gdje vladala je Kraljica od mora,
Gdje Hrvat često svoju krvcu lio:
Tu sad hrvatstvu krenula je hora.
Tu Soko sivi visoko polijeće,
Tu prah se krisi Zoranića slavna,
Hrvatu ovdje sviće pramaljeće
Tu vraćaju se vremena jur davna.

10. VI. 1914.«

A sada vratimo se natpisu u Crkvi sv. Donata. Što da kažemo?! U prvom redu za ovaj natpis, koji je E. Laszowski s Jelićem uoči svoga odlaska u Crkvi sv. Donata vidio i kao odličan crtač precrtao, jest »kamen s napisom«, a po Petricioliju, koji je s J. Marasovićem naišao na natpis »Tehoderus« ljeti 1955. prilikom istraživanja Crkve sv. Donata, zapazio je na južnom pilonu do ulaznih vrata slova T., te je nakon što je dosta debeli sloj vapnenog premaza uklonio, »otkrio« i ostala slova. Time je došao do imena »Tehoderus« s križem ispred, dok je Laszowski s Jelićem vidio i nacrtao drugačiji i puniji križ, a natpis mu je glasio: »Theodric...R...« Po svemu bi izgledalo da se oba natpisa razlikuju u imenu i vrsti pisanja, tj. Laszowski-Jelićev natpis je »kamen s napisom«, a Petriciolijev na »pilonu« ili pilastru.

Drugim riječima, Jelić-Laszowski čitaju da se slobodno izrazim: »Theodoricus Rex...«, a Petricioli: »Tehoderus«, što svakako treba ispitati da li su to dva objekta s natpisima ili samo jedan, koji je Jelić* iskonstruirao, jer je Petricioli ispravno svoga čitanja potvrdio čak donošenjem njegova faksimila na pilonu! Po mišljenju nekih povjesničara, uzevši u obzir materijalne i pisane izvorne podatke, trebalo bi provesti nova i detaljnija dopunska istraživanja brojnih znanstvenih radnika koji su se bavili problematikom toga crkvenog objekta, tj. Sv. Donata, i sve to osvježili literaturom o toj crkvi, tamo od 16. st. do danas.

To zaslužuje i Crkva sv. Stošije, nekadašnje Crkve sv. Petar, a i još čitav niz ostalih crkvenih objekata o kojima većinom znamo na osnovi podataka iz Bianchija, koji je ponekad i suviše smion u svojim sudovima i tvrdnjama, a onda ga u tim njegovim opisima slijede i drugi.

Tako se vrtimo u jednom začaranom krugu iz kojega konačno moramo naći izlaz.

3.

Treća povijesna zagonetka u vezi s prošlošću Zadra je povezana sa svećanim ulaskom pape Aleksandra III u taj grad, gdje ga je 13. III 1177. god. svećenstvo i narod ispratilo sve do Crkve blažene Stošije (ad beate Anastasie maiorem ecclesiam), u kojoj je ta svetica i mučenica sahranjena, »cum immensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum sclavica lingua«. ¹⁶

Kad sam 1946. godine došao u Zadar za direktora ovdašnjeg Historijskog arhiva, malo zatim stigao je do mene dr Ljubo Karaman, naš čuveni arheo-

¹⁶ Gl. o tom: C. F. Bianchi, *Zara cristiana I*, 39, 131, 132: *Isti, Fasti di Zara*, 23, 24; N. Klaić — I. Petricioli, o. c. II, 112, 216 (Po radnji: A. M. Strgačić, *Papa Aleksandar III u Zadru, Radovi Instituta JAZU u Zadru 1, Zadar 1954*).

log i historičar umjetnosti. Zamolio me je da zajedno s njime pođem u Katedralu sv. Stošije, gdje postoji natpis iz 12. st. na kamenu o dolasku pape Aleksandra III. u taj grad.

Spustili smo se u kriptu crkve i tražili ga, kao i po cijeloj crkvi, ali ga ne nađosmo. Tom prilikom smo susreli kanonika te katedrale Novaka, daljega rođaka Grge Novaka, inače potalijančenoga Hrvata, koga smo zapitali da li zna za taj natpis i da li je odnesen iz Zadra, jer bi trebao postojati, ali ga mi nismo mogli pronaći. On je na to najpripravnije odgovorio da će nas odvesti do toga kamenog natpisa, koji je na desnoj strani crkve (gdje je i danas). Kad ga je Karaman ugledao i pročitao, rekao mi je da to nije taj natpis, nego mora postojati jedan drugi.

Za mene je ta Karamanova izjava bila sušta znanstvena istina, jer se tada još nisam bavio zadarskom medijevalistikom, i u tom uvjerenju sam dugo vremena živio, jer tvrdnja stručnjaka, punoga iskustva i znanja, bila je za mene stvarna činjenica koja se ničim nije mogla pobijati.

Poslije Karamanova odlaska iz Zadra često sam pojedince vodio u Katedralu i pokazivao im taj natpis, koji ovako glasi: Alexandro III Pont. Opt. Max. Anno MCLXXVII super equum album Jaderam ingredienti canticis *illyricis* (S. A.) a clero salutato sepulchrum s. Anastasiae invisenti et colenti aetern. laetitiae monum.¹⁷

Prema Bianchiju uz nekoliko natpisa i ovaj kameni natpis iz 1822. godine postavljen je u Katedrali u kapeli sv. Stošije, za zadarskog nadbiskupa Josipa Branje Pavlovog Novaka (r. 5. IX. 176.7. — u. 13. VI. 1844. — od 1821. nadbiskup), porijeklom Čeha.¹⁸

Kad je dr. A. M. Strgačić, koji je bio namješten u navedenom arhivu u Zadru kao arhivist, radio radnju o dolasku pape Aleksandra III u taj grad, pitao sam ga za ploču koju je tražio svojevremeno Karaman, ali i on je znao samo za ovu gore navedenu iz 1822. god., čiji je natpis donio u svojoj radnji.¹⁹

Tako je to mišljenje ostalo sve do prije tri godine kad sam ljetovao u Boki Kotorskoj zapravo u Orahovcu, mjestu između Perasta i Ljute (Dobrote). Tada sam u biblioteci Historijskog arhiva u Kotoru naišao na knjigu: Juraj Kocijanić, Pape i hrvatski narod (Zagreb 1927). Ondje je taj pisac naveo mramornu ploču u Crkvi sv. Stošije, na kojoj piše: Alexandro III Pont. Opt. Max. — Anno MCLXXVII super equum album — Jaderam ingredienti — Canticis *illyricis*, a clero salutato — Sepulchrum s. Anastasiae invisenti-et colenti — Aeternae laetitiae Monum. (Bianchi »Zara cristiana«)⁶⁹ a u bilj. 69 objasnio ovako: »Spomen-ploča bila je prenesena oko god. 1908. u Muzej sv. Donata i pošto se s *druge strane* (S. A.) nalazio *kip sv. Stošije (Anastazije)* (S. A.), uzidali su je u zid, tako da se vidi *samo slika sv. Stošije*« (S. A.)²⁰

¹⁷ Isp. C. F. Bianchi, *Zara cristiana* I, 106.

¹⁸ C. F. Bianchi, o. c. I, 105, 79—83.

¹⁹ Citirajući da ju je prepisao iz Bianchija, Strgačić piše da je za talijanske okupacije Dalmacije (1918—1941.) ta spomen-ploča bila uklonjena sa svoga mjesta, a poslije oslobođenja je nastojanjem konzervatora G. Oštrića stavljena ponovno u Stolnu crkvu sv. Stošije (A. M. Strgačić, o. c., Radovi, I, 154, 178, bilj. 8), gdje je i sada.

²⁰ Juraj Kocijanić, o. c., 124 i bilj. 69.

Takvim svojim obrazloženjem Kocijanić je stvorio u našoj historiografiji novu pometnju. Mene je to potaknulo da pokušam naći za to nekakvo objašnjenje.

Kad sam nedavno ponovno pregledavao knjigu: Č. M. Iveković, Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru, hrvatska zadužbina iz X stoljeća (Djela JAZU XXX, Zagreb 1931) na str. 23 naišao sam na ovakav podatak: »Govoreći Iveković o jednom anonimnom majstoru, koji je izradio prekrasan reljef sv. Anastazije, koji je Bianchi kao c. k. konzervator dao naopako uzidati, te je danas jedan od najljepših uresa Muzeja sv. Donata u Zadru«.

Prikazujući kako je razdoblje od kraja 14. st. do danas »još potpuno neistraženo, jer ti spomenici leže na našim obalama«, iznosi da je »najbolji dokaz, kako se postupalo s ovim našim spomenicima« upravo »onaj reljef svete Stošije, koji je jedan stručnjak historik i konzervator dao *naopako* (S. A.) uzidati, a na toj suprotnoj strani uklesao natpis (S. A.), da su g. 1177. *puk i svećenstvo* (S. A.) pozdravili papu *na odlasku* (S. A.) pjevajući slavenske pjesme«. Ujedno je priložio fotokopiju (ili sliku) te svetice pod naslovom: »Sl. 43. Reljef Sv. Anastazije iz kraja XIV. st.«,²¹ dok Brunelli donoseći također fotokopiju te iste svetice, za koju kaže da je 1906. u Kapeli sv. Stošije u Katedrali, on detaljno opisuje njezin kip te podsjeća da taj rad ide ili u prve početke 14. ili u 15. st. Uz to ukazuje da taj isti lik podsjeća na likove Francesca Laurane.²²

Uspoređujući Kocijanićevo pisanje s Ivekovićevim u vezi s natpisom o dolasku pape u Zadar 1177. god., nastojao sam da po Sl. 43, koju je donio Iveković, pronađem: Reljef sv. Anastazije s kraja XIV st.

Ona, međutim, već davno nije bila u Sv. Donatu, nego je prenesena u Katedralu sv. Stošije i u njen oltar uzidana onako isto kao i nekoć u Sv. Donatu, tako da se i sada vidi reljef te svetice, što sam se uvjerio posredstvom i upozorenjem arheologa Mira Jurića. Time smo došli do kraja, ali i to nije rješenje. Trebalo bi, naime, ako to već netko od historičara umjetnosti ili arheologa nije već prije učinio, izvaditi tu ploču s reljefom sv. Stošije iz oltara na svjetlo dana i razgledati da li je točno ono što nestručni Kocijanić, koji je pobrkao te dvije ploče, tj. iz 1822. i reljefni lik sv. Stošije iz kraja 14. st., i naučni stručnjak Iveković pišu, da li je na drugoj strani reljefnog lika sv. Stošije uklesano nešto u vezi s godinom 1177. i da li je to učinio Bianchi, te kako, odakle i zašto je ta ploča s navedenim reljefom prenesena u Sv. Donat, a onda konačno i kada je uzidana u oltar te svetice u Katedrali.

4.

Cetvrta historijska zagonetka iz prošlosti Zadra jest da li se engleski kralj Rikard Lavljeg Srca na povratku s treće krstaške vojne navratio u Zadar, ako jest — kada bi to moglo biti?

²¹ C. M. Iveković, o. c., 23, XII, sl. 43.

²² V. Brunelli, o. c. I, 193, 194, 195; Gl. i V. Brunelli, A proposito delle reliquie di s. Anastasia, Dalmata, No 75 itd., Zara 1906. Šišić, citirajući Brunellijeva »Storia di Zara«, gdje na str. 195. donosi lik sv. Stošije prelikao je tu fotokopiju i popratio ispod njene slike tekst ovako: Slika 195. Sv. Anastasija (iz XV. vijeka; Zadar)/F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 449, 703).

U našoj historiografiji vlada mišljenje koje pomoću indirektnih dokaza prelazi u mogućnost pa čak i u tvrđenje da je taj kralj na povratku iz Palestine boravio u Dubrovniku.

Dolaskom kralja Rikarda na Jadran, tj. u Dubrovnik pozabavio se najviše J. Lučić, koji je 1975. napisao rad: »O najranijim vezama Dubrovnika s Engleskom i Španjolskom« (Historijski zbornik XXVII—XXVIII, Zagreb 1974—1975, 183—200) gdje je pomoću dubrovačkih i stranih izvora prvoga i drugoga reda pokušao dokazati da se taj engleski kralj na povratku iz Svete Zemlje zaustavio u Dubrovniku. Ujedno je iznio i koja sve to većina historičara brani to stajalište, a koji su to drugi koji u to sumnjaju.²³ Tom prilikom je Lučić povremeno citirao i Veselina Kostića, koji je 1972. izdao knjigu: »Kulturne veze između jugoslavenskih zemalja i Engleske do 1700. godine« (Posebna izdanja SAN knjiga CDCVIII — Odeljenje jezika i književnosti knjiga 22, Beograd 1972), ali nije naveo da je Kostić služeći se engleskim piscima 12. i 13. st. zabacio dubrovačku tradiciju o boravku Rikarda Lavljeg Srca u Dubrovniku,²⁴ dok je V. Foretić iznio to neslaganje i ukratko strane izvore i napose dubrovačku tradiciju,²⁵ za koju piše da je možemo prihvatiti »jer joj ne protuslove ni prilike vremena ni ostali izvori, već je ovi dapače pomoćno potkrepljuju«.²⁶

Nijedan od ta tri naša znanstvena radnika nije citirao u vezi s tim pitanjem knjigu: C. F. Bianchija (»Fasti di Zara« (Zara 1888, 25, 26), koji pod 1192. god. piše kako je Rikard Lavljeg Srca, kralj Engleske, na svome povratku s treće krstaške vojne stigao u Zadar. Pratio ga je normanski barun Balduin od Betuna te kapelani magistar Filip i magistar Anzelmo, s nekoliko templara²⁷ i s malo slugu. Kratko se odmorio, a onda otputovao.²⁸

²³ J. Lučić, o. c., 183—194.

²⁴ V. Kostić, o. c., 360—369.

²⁵ I Ljubo Karaman kad piše da davna tradicija hoće da je Dubrovačku katedralu počeo graditi engl. kralj Rikard Lavljeg Srca itd., ukazuje da »tradicija, međutim, nema potvrde u dokumentima« (Lj. Karaman, Dalmatinske katedrale, Radovi Instituta JAZU u Zadru 10, Zadar 1963, 42, 43).

²⁶ V. Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808 I, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1980, 48—50, 334, bilj. 80.

²⁷ Na jednoj freski u Zadarskoj katedrali u pozadini apside prema opisu Brunellija nalazi se na lijevoj strani lik Tomasa Becketa, u sredini Spasitelja, a s desne strane sv. Anastazije. O identitetu tih pobočnih likova, kaže dalje Brunelli, nema sumnje, jer se ispod njih čita: Sanctus Thomas Cantor . . . bensis e Sancta Anast. . . Kako je ovaj svetac kanoniziran 1173. godine od pape Aleksandra III, koji je ušao u Zadar 1177. na putu za Veneciju, to Brunelli pretpostavlja da je možda tada po nalogu tog pape ovako naslikan pored sv. Anastazije (V. Brunelli, o. c., I, 194). Prema Miri Janković na toj freski je prikazan lik Tomasa Becketa, s natpisom Tomas Cantuariensis. Prije se držalo da ta slika potječe iz 1176. god., ali sada se misli da je kasnija, kako to kaže Mira Janković. Naime ona, dobivši podatke o tome od I. Petriciolija, ukazuje kako neki stilski detalji u svećevom nadbiskupskom ornatu govore o tome da freska pripada nešto kasnijem razdoblju (M. Janković, Grad u Shakespeareovoj Iliriji, Filološki pregled I—II, Beograd 1964, 148 i bilj. 22). Jankovićino tumačenje prihvatio je i V. Kostić (o. c., 379) koji je još dodao da »pojavu slike ovoga sveca u Zadru možda treba dovesti u vezu s popularnošću njegovog svetilišta u Kanterberiju ili s redom vitezova sv. Tomasa, koji je nastao u Palestini uskoro posle Tomasovog ubistva«. (S. A.) Ako se uzme da su ti templari, koje navodi Bianchi po kronici Ralfa Koggeshalla u pratnji Rikarda stigli u Zadar, pripadnici navedenoga reda sv. Tomasa, onda bismo možda mogli pojačati tezu kako je ta slika dospjela u zadarsku Katedralu sv. Stošije.

²⁸ C. F. Bianchi, o. c., 25, 26.

Svakako ovaj Bianchijev navod zaslužuje pažnju, jer se za taj podatak poslužio ne izvorom, kako smo donedavno mislili, već jednim izvatom iz knjige »Thierry Storia della Conquista dell' Inghilterra«, koji je izišao u talijanskom prijevodu s francuskog. Taj isječak je tiskan u zadarskom časopisu »Avvisatore Dalmato« (Zara 1872) pod naslovom: »Riccardo Cour di Leone a Zara« (str. 20). Iz njega je Bianchi sastavio samo tri rečenice²⁹ za svoje »Fasti di Zara«, izišle 1888, iako se mogao do toga vremena suočiti uz navedeni tekst i sa samim izvorom ili izvorima koji bi potvrdili taj podatak iz 1192. godine o dolasku engleskog kralja s pratnjom u Zadar.

No prije nego što pređemo na te izvore, moramo ukazati na isječke u zadarskom časopisu i otkriti o kojoj se to knjizi i piscu radi. Naime, dva su Thierryja tada živjela. Prvi je Augustin Jacques Nicolas (1795—1856), francuski historičar, a drugi je njegov brat, također historičar Amadée Thierry (1797—1873).

Znači Augustin Thierry je napisao navedeno djelo na francuskom jeziku pod naslovom: »Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands des ses causes et de ses suites jusqu' à nos jours en Angleterre, en Écosse, en Irlande et sur le continent« koje je izišlo u Parizu prvi put 1825. godine u 4 sveska,³⁰ 1826. ponovno povećano, a 1830. publicirano je i treće izdanje kad je tiskano i u njemačkom prijevodu 1930/1. u Berlinu (2. sv.). God. 1834. u Milanu je dovršio prijevod s francuskog na talijanski Francesco Cusani na osnovi petoga izdanja koje je pisac ponovno pregledao i prepravio te ga je 1837. izdao u tom gradu pod naslovom: »Storia della conquista dell' Inghilterra e delle sue conseguenze di Augustino Thierry dell' Istituto reale di Francia. Traduzione di Francesco Cusani. Eseguita sulla quinta edizione interamente riveduta e corretta dall' autore«.

U tom talijanskom prijevodu u III svesku na str. 132—134. opisan je opširno put Rikarda Lavljeg Srca Jadranom od Zadra i odlazak iz toga grada, što je mnogo kraće (i bez bilježaka) prenio proizvoljno neki anonimus u »Avvisatore Dalmato« od 1872, a odande je posve ukratko taj podatak, kako smo već rekli, ubacio Bianchi tek godine 1888. u svoje »Fasti di Zada«.

Thierry (u francuskom originalu) i u Cusanijevom talijanskom prijevodu (1837) uzima za ovaj događaj kao glavni izvor: *Chronicon Anglicanum Radulphi de Coggeshall*, koja je izišla u *Scriptores rerum francicanum* (t. XVIII). No u posmrtnom trinaestom francuskom izdanju, prema oporuci Augustina Thierryja, koji je prepravio tu svoju historiju 1852, izdali su ga 1858. njegov brat Amadej Thierry i Henry Martin, ispušteni su podaci o Rikardovom dolasku u Zadar i sve što je s tim u vezi te je onda prebačen Rikardov put preko Jadrana u malu luku Istre, iako je kao glavni izvor ostala i dalje kronika R. Coggeshalla (Augustin Thierry, *Histoire de la conquête de l' Angleterre par les Normands de ses causes et de ses suites jusqu' à nos jours* IV t., Paris¹³ 1858, 44—46). Tako je isto ostao eliminiran Zadar i u istom djelu, izdanome u Parizu 1883. (u dva sveska, gdje se u II. svesku (264—267) ponavlja ovaj isti sadržaj iz 1858. godine.

²⁹ Evo toga teksta na talijanskom jeziku u cijelosti iz Bianchija: »1192... Riccardo Cour di Leone, re d'Inghilterra, nel suo ritorno della terza crociata, si porta a Zara. Era accompagnato dal barone Normanno Balduino di Bethune, dal maestro Filippo, e dal maestro Anselmo suoi cappellani, da alcuni templari, e pochi servi. Fatta ivi una breve sosta, se ne parti...« (C. F. Bianchi, o. c., 25, 26).

³⁰ P. Larousse, *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*, Paris, 125.

Sve to nije znao Bianchi, koji je 1888. u svojim »Fasti di Zara« bazirao svoje znaje o Rikardovom dolasku u Zadar na isječku iz »Avvisatore dalmato« — i na tome je ostao.

No zato se mi poput Bianchija i drugih iza njega historičara i znanstvenih radnika ne možemo zadovoljiti navedenim malim podatkom u »Fasti di Zara«, jer suvremenih izvora o dolasku Rikarda Lavljeg Srca u Zadar ima više.

Prvi je kronika magistra Rogeria de Houedene (engl. Roger of Hoveden ili Howden, u. 1201.), službenika Henrika II, čije djelo obuhvaća razdoblje od 1162. do 1201. godine, a osobito su opisani značajni događaji iza 1192. godine.

U toj kronici ima dosta detalja. Tako se navodi kako je kralj Rikard iz Akona doplovio na Krk, a odatle je iznajmljenim galijama sve do Dubrovnika (usque ad Raguse) u pratnji Balduina, odvjetnika iz Betunije i drugih dvadeset drugova pristao blizu »Gazere«³¹ kao hodočasnik. Kad ga je narod te oblasti prepoznao, htjeli su ga zarobiti i predati rimskom caru,³² koji ga je mrzio zbog pomoći pružene Tankredu³³ i zbog ubojstva markgrafa Konrada, njegova rođaka,³⁴ on je žurno napustio to mjesto i stigao u Beč, gdje su ga prepoznali i zarobili (1192).³⁵

Drugi je ljetopis Ralfa iz Kogeshola (Ralph Coggeshall), monaha Cistercitskog samostana u Coggeshallu, koji je oko 1207. bio starješina toga samostana. On je sudjelovao u pisanju više kronika, a među njima se ističe: Chronicon Anglicanum, koja ide od 1066. do 1187. Uz nju se nadovezuje njen nastavak samoga Ralfa iz Coggeshalla, koji obuhvaća suvremene događaje do 1224. godine. Naime (Ralf je pisao o Rikardu, kako on sam tvrdi, na osnovi kazivanja jednoga od Rikardovih pratilaca na njegovom putovanju uz naš Jadran. U ljetopisu se opisuje kako je Rikard iz Palestine³⁶ stigao do Krfa, odakle je krenuo lađom, na kojoj su bili Balduin od Betuna i magister Filip, kraljev pisar, te kapelan Anzelmo, koji je Ralfu iz Coggeshalla prenio sve to kako je vidio i čuo, te neka braća templari. Svi su se zaustavili u oblasti Sklavonije, u nekom naselju po imenu Gazara, kamo upute glasnika u obližnje utvrđenje tražeći mir i utočište od gospodara te provincije koji se predstavljao kao markizov nećak.³⁷

³¹ »... prope Gazera apud Raguse...« (J. Lučić, o. c., 187).

³² To je sin Fridriha Barbarose, Henrik VI (1190—1197).

³³ Naime protiv Henrika VI organizirao se savez knezova, s kojim je stajao u vezi i normanski kralj u J. Italiji Tankred. Njega je pomogao Rikard, koji je na povratku s Tankredom sklopio savez (Weber—Baldamus, Lehr-und Handbuch, der Weltgeschichte II, Leipzig 1923, 210, 404, 205).

³⁴ To je Konrad od Montferrata, kojemu je Rikard podijelio kraljevsko dostojanstvo. No on je uskoro bio ubijen od ubojica »starca brda«, a naslijedio ga je Henrik od Sampanje (Weber—Baldamus, o. c. II, 403). Ta markgrofovija nalazila se pored Savoje na zapadnom dijelu sjeverne Italije (Weber—Baldamus, o. c. II, 658).

³⁵ Gl. Kroniku Rogera of Houendena, koja je izišla u zbirci: Rerum Britannicarum medii aevi scriptores 84, a izdao ju je W. Stubbs u Londonu 1868—1871 u 4 knjige (III knjiga, str. 185, 186 govori o tom dolasku Rikarda u »Gazaru«, tj. Zadar).

³⁶ Rikard se počeo vraćati iz Palestine 9. X 1192. god. (Weber—Baldamus, o. c. II, 403).

³⁷ V. Kostić, o. c., 363—367. Inače Chronicon Anglicanum Radulphi de Coggeshall izišla je, također, u zbirci: Rerum Britannicarum medii aevi scriptores 66, a izdao ju je J. Stevenson u Londonu 1875. godine.

I u ljetopisu Rogeri de Wendover: *Liber qui dicitur flores historiarum* (*Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* 84, ed. H. G. Hawlett, *Rolls Series*, London 1886—1889, 3 knjige) u prvoj knjizi (I, 218) skoro doslovno slijedi kroniku Ralfa iz Coggeshalla i u njemu se ponavlja da se Rikard iskrcao »in paribus Sclavonie ad villa quendam Gazaram«.³⁸

Iz tih se izvornih podataka svakako vidi da »Gazara« nije otok, kako to tumači J. Lučić arapskim rječnikom i poziva se na engleskog historičara E. Freemana, koji je 1881. ustvrdio da Gazara u arapskom znači otočić, a L. Vojnović iznosi da je još prije Freemana engleski naučni radnik J. Gardner Wilkinson (*Dalmatia and Montenegro*, 2 knjige, London 1848) preveo Gazara kao otok (Lokrum). Naime, nakon citiranja svih tih pisaca i sam J. Lučić služeći se suvremenim arapskim rječnikom (*New York* 1954) nailazi da je: džezira, gezira, žezira: Island, Isle, tj. onda »otok kod Dubrovnika« u prijevodu teksta Rogera iz Hovendena,³⁹ čime se složio i V. Foretić.⁴⁰ No tom prilikom ni Lučić, a ni Foretić nisu se obazirali na kroniku Ralfa iz Coggeshalla, koji tu Gazaru kao naselje stavlja u oblast Sklavoniju, a njega doslovno slijedi i Roger de Wandower, koji tu »Gazaram« naziva »villam« u predjelima Sklavonije.

Prema tome, ni u jednom od tih citiranih izvora ne stoji da je Gazera ili Gazara otok već mjesto, što je nešto posve drugo. No zato Augustin Thierry u svojim prvim izdanjima navedenog djela na francuskom (1825. itd.) i na talijanskom prijevodu (1837), služeći se upravo kronikom Ralfa iz Coggeshalla, izričito piše kako je taj vladar stigao na Siciliju i umjesto da se iskrca u jednu luku južne Francuske, gdje su bili rođaci markiza od Monferrata i još neki, uplovio je u Jadran pa se uz izvjesne zapreke taj isti vladar iskrcao u Zadru u Sklavoniji zajedno s normanskim barunom Balduinom iz Betunije, magistrom Filipom i magistrom Anselmom, svojim kapelanima, nekim templarima i malim brojem slugu. Da bi dobio dozvolu od gospodara pokrajine, koji je bio bliski rođak markiza od Monferrata, Rikard je poslao jednoga od svojih da traži dozvolu te mu naložio da ponudi tom gospodaru prsten ukrašen velikim rubinom, koji je kupio u Palestini od nekih pisanskih trgovaca. No ovaj rubin, slavan u ono doba, prepoznao je gospodar Zadra pa je zapitao poslanika tko su oni koji su ga poslali da traži prolaz. »Hodčasnici, koji se vraćaju iz Jeruzalema«, odgovorio je ovaj. »A kako im je ime«, zapitao je gospodar. »Jedan se zove Balduin iz Betunije, a drugi Hugo, trgovac, koji mu nudi ovaj prsten«. Kad je gospodar, to saslušao s pažnjom, ostao je neko vrijeme bez riječi, a onda uzviknuo da ne govori istinu; darovalac se ne zove Hugo, nego je kralj Rikard. Ali budući da mu je htio ukazati čast poklonom a da ga nije poznavao, on (tj. taj gospodar: S. A.) ga neće zatvoriti; povrati prsten i dozvoli da otiđe slobodan. Iznenađen ovim neočekivanim otkrićem, Rikard otputuje bez oklijevanja. Nije naišao na zapreke. (A. Thierry, *Storia*... III, Milano 1837, 133). Odavde je prepisao taj talijanski tekstovni isječak neki anonimus i pretiskao ga u *Avvisatore Dalmato* od 1872. god. (od iskrčavanja na Siciliju do odlaska iz Zadra), a iz tog časopisa probrao je Bianchi za svoje »*Fasti di Zara*« (1888.) samo one tri

³⁸ V. Kostić, o. c., 364, bilj. 70, 365, bilj. 72, 510.

³⁹ J. Lučić, o. c., 190 i bilj. 44.

⁴⁰ o. c. I, 48, 49.

škrte rečenice o dolasku Rikarda u Zadar s navedenom pratnjom 1192. god. i kako je nakon kratkog odmora odande otputovao.

Znači ni tog anonimusa, koji je imao u svojim rukama Thierryjevu »Storia«, tj. III svezak, nije dalje ništa interesiralo, a pogotovo ne Bianchija, koji se čak zadovoljio s još kraćim izlaganjem o Rikardovom putu i dolasku u Zadar za njegovim peripetijama na tom području i nenadanom odlasku.

Da ne bi sve to ostalo torzo, pogledajmo što je još Thierry u tom talijanskom izdanju iznio poslije Rikardavog napuštanja Zadra. Tako on opisuje kako je navedeni gospodar Zadra obavijestio svog brata, gospodara jednoga obližnjega grada da se engleski kralj nalazi u zemlji i da, služeći se i opet kronikom Ralfa iz Coggeshalla, treba proći preko njegovih krajeva. Zatim isti Thierry opširno prepričava kako je taj brat pokušao preko svog službenika pronaći kralja Rikarda koji je u međuvremenu pobjegao na njemački teritorij itd. (A. Thierry, o. c. III, 134).

No, zato, nakon što je nekoliko puta ispravljao A. Thierry francuski tekst svoje »Histoire«, koju su kao trinaesto izdanje izdali njegov brat Amadej i Henri Martin 1858. god., pod 1192. god se govori doduše o Rikardovom dolasku na Siciliju i zašto se nije usudio iskrcati u jednu južnofrancusku luku te je ušao u Jadran nakon što je otpustio veći dio svoje pratnje da ne bi bio prepoznat. Iako su mu brod napali neki pirati, on je s njima sklopio prijateljstvo te je prešao na njihov brod i koji ga je dovezao u jednu malu luku istarske obale. U kraljevoj pratnji bio je normandski barun Balduin iz Betunije, magister Filip i magister Anselmo, njegovi kapelani, nekoliko templara i slugu. Kako se radilo da dobije propusnicu od gospodara pokrajine koji je stolovao u Gorici i koji je bio u bližem srodstvu s porodicom markiza od Monferrata, to je kralj poslao k njemu jednoga od svojih da to isposluje. Dalje Thierry na isti način opisuje ono o prstenu s velikim rubinom i kako je taj gorički knez prepoznao da prsten pripada Rikardu. Poslije tog incidenta Rikard je otputovao brzo, a gorički knez je obavijestio svog brata, gospodara obližnjega grada o kraljevom prolasku itd., te Thierry ponavlja kako je poslije toga engleski kralj prešao na njemački teritorij itd. (A. Thierry, Histoire... IV, 44—47).

Drugim riječima Thierry je 1825. i 1837. god., citirajući kao izvor kroniku Ralfa iz Coggeshalla, opisao kako je Rikard Lavljeg Srca iz Palestine preko Sicilije umjesto da pođe Sredozemnim morem do bilo koje luke u Južnoj Francuskoj odlučio zbog opravdanih razloga da uplovi u Jadransko more i da se iskrca sa svojim malobrojnim pratiocima u Zadru, koji mu je u Sklavoniji, gdje je boravio kratko vrijeme, a onda je odavde krenuo dalje i konačno pobjegao na njemačko tlo, tj. u Austriju (A. Thierry, Storia... III, 132—135). No zato je u svome posthumnom djelu, izmijenivši i taj dio teksta, izbacio, iako mu je i opet bio glavni izvor kronike Ralfa iz Coggeshalla, prijašnji podatak da je kralj iz Palestine preko Sicilije, itd. stigao ne u Zadar već u malu luku istarske obale (A. Thierry, Histoire... IV, 44—45).

Ovakvo prepričavanje izvora svakako je nedopustivo kako za sve historičare i znanstvene radnike, tako i za nekada slavnoga francuskog historičara Augustina Thierryja, što dokazuje da nije bio dovoljno kritičan već više subjektivan, jer nije komparirao i druge izvore s ovim i donio pravilno rješenje tog problema, koji nije mogao uočiti ni Bianchi, koji se za svoje »Fasti di Zara« poslužio samo onim izvatkom iz »Avvisatore Dalmato«.

Sto se tiče navoda kroničara Rogerija de Houedena, kako je Rikard pristao blizu Gazera kod Dubrovnika (... apud Raguse), vidi se da se on uvelike prebacio za preko 254 kilometra⁴¹, jer izrazi »prope« i »apud« tu ubikaciju za Dubrovnik još više kompliciraju i ne znače topografski puno. Uz to sam slobodan ovdje napomenuti da se čak i vrlo pouzdani Prokopije znao i te kako zabuniti u pogledu udaljenosti pojedinih mjesta jednih od drugih, što je svojevremeno vrlo uvjerljivo pokazao prof. Beck iz Münchena na bizantološkom kongresu u Oxfordu.

Dokaz da ne znači da je to otok Lokrum već mjesto Gazara ili Gazera pobijaju ljetopisi Ralfa iz Coggeshalla i Rogeriusa de Wendowera, kako smo već prije iznijeli.

Inače postoji i jedan anonimni spis tzv. *Itinerarium peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* (ed. W. Stubbs, *Rolls Series* No 38, London 1864) u kojem se opisuje kako je kralj doplovio do Krfa (Kurufa), a odatle prurušen sa četiri pratioca prešao u Sklavoniju, odatle pak u Akvileju te kad je nakon toga ušao u zemlju Leopolda, vojvode Austrije, uhvaćen je u Beču. I William of Newburgh (1136—1201) u *Historia rerum Anglicarum (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores* 82; *Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry II and Richard I*, ed. Richard Howlett, *Rolls Series*, London 1884—1889, 4 knjige; knj. I, 383), jedan od najpouzdanijih izvora za vladavinu Rikarda I, piše samo kako je tog vladara zadesilo nevrijeme te je doživio brodolom između Akvileje i Venecije, nakon što je stigao do predjela Istre.

Ništa, dakle, ne govori izravno ni o Dubrovniku, ni o Zadru. I Ralph de Diceto, pisac »*Imagines historiarum*« (*Radulfi de Diceto decani Londoniensis opera historica, Rerum Briatannicarum medii aevi scriptores* 68, ed. W. Stubbs, *Rolls Series*, London 1876, 2 knjige), koji opisuje događaje od 1188. dalje, inače vrlo važan izvor i za razdoblje Rikardove vladavine, iznosi kako je Rikard stigao do Krfa koji je bio pod vlašću carigradskog cara te je sa dvije lađe »*applicuit in Sclavonia*«, tj. iskrcao se u Sklavoniji, a onda kad je prešao u Veneciju i Akvileju, ušao je u zemlju vojvode Austrije, koji ga je zarobio te je u Beču zatvoren 20. XII. 1192. godine.⁴²

Za brodolom koji je doživio Rikard kad se približio dijelovima Istre kod mjesta koje je između Akvileje i Venecije saznaje se i iz pisma njemačkog vladara i rimskog cara Henrika VI, upućenoga francuskom kralju Filipu II Augustu 28. XII 1192. godine.⁴³

Ovime bismo završili s izvorima koji se tiču Zadra i Dubrovnika.

Svakako za boravak Rikarda Lavljeg Srca u Zadru govore gotovo svi prvorazredni engleski izvori (i oni ostali engleski izvori ovdje nabrojani koji

⁴¹ Naime, po Edrisiju, koji razdaljinu od Dubrovnika do Zadra označuje u miljama tako što npr. od Zadra do Biograda piše da je udaljenost 20 milja itd., a od Stona do Dubrovnika 30, pa kad sve to saberemo u njegovim miljama, one broje 173 milje. Kako je jedna milja 1,4725 km, to je onda ukupno ta udaljenost od Dubrovnika do Zadra: 254,7375 km. Budući da u tim engleskim kronikama stoji samo riječ »apud« što bi značilo »kod«, a kako smo mi uvjereni da Gazera kod Dubrovnika znači mjesto, onda moramo, unatoč tako ogromnoj udaljenosti, ipak prihvatiti da je Edrizijev »Gad. rah«: Gazara i Gazera, a ne otočić Lokrum.

⁴² V. Kostić, o. c., 363 i bilj. 66—68.

⁴³ V. Kostić, o. c., 364 i bilj. 71.

pričaju o iskrcavanju kralja u Sklavoniju ili u istarske predjele ipak ne negiraju, povezani s prijašnjima, koji izravno pišu o Zadru, da se iz njih indirektno može zaključiti Rikardov dolazak preko grada Zadra u navedene predjele, a onda na njemačko tlo), dok za Dubrovnik nijedan, zapravo indirektno samo jedan — i to je kronika Rogeria de Houedenea u kojoj se opisuje kako je taj kralj iznajmio galije sve do Dubrovnika i pristao sa svojim drugovima blizu »Gazere kod Raguze«, što ne znači da je došao u Dubrovnik.

Za Dubrovnik zato postoji dosta netočna onomastičko-kronološka tradicija koja se zrcali i u kasnijim dubrovačkim spisima iz 16. stoljeća.⁴⁴

Jednom riječju Gazera ili Gazara ne znači dakle otok već Zadar,⁴⁵ kako smo izvorima ukazali.

U dokaz tome je još jedan nešto raniji izvorni podatak, koji je sačuvan u djelu »Kitâb nuzhat' al mustâg«, čiji naslov u hrvatskom prijevodu glasi: »Zabava za onoga, komu je drago po svijetu putovati«. Urednik tog spisa je bio Abû sabd'allâh muhammad ibn cabd allâh ibn idris, poznat pod imenom Edrisi. On je bio rođen u Ceuti 1100. godine. Njega je pozvao na svoj dvor u Palermu Ruggero II, kralj donje Italije i Sicilije, nazvan Veliki, koji se najviše bavio zemljopisom. Zato je i pozivao onamo i osobe koje su bile dobro upućene u tu granu znanosti, a među njima je bio i Edrisi. On je godine 1150. sastavio to djelo, koje je postalo unatoč mnogobrojnim Edrisijevim pogreškama jedan od spomenika srednjovjekovne geografije. Edrisi u uvodu navodi: j. rwâsiah (Hrvatska), dalmâsiah (Dalmacija) i : sçalawniah (Sklavonija), a onda prelazi na opis sedam podneblja, koje je svako od njih razdijelio u deset razdjela. U trećem dijelu petoga podneblja među gradovima navodi i: gâd. rah (Zadar), s dalmatinskim stanovništvom⁴⁶ i zidinama, te: ragûs ili ragûsah (Dubrovnik), koji mu je posljednji grad Hrvatske.⁴⁷

⁴⁴ 16 dana poslije moga predavanja, održanoga u Zadru 26. III, izašao je u »Vjesniku« (Zagreb, 11. IV. 1987) članak novinara Suada Ahmetovića pod naslovom: »Dubrovačka istina o kralju Rikardu«. U njemu on govori o najnovijim arheološkim istraživanjima u Dubrovniku u vezi s Katedralnom crkvom sv. Marije, za koje stručnjaci zaključuju, na osnovi arheološkog otkrića, da je ona već postojala u vrijeme kad se engleski kralj Rikard Lavljeg Srca vraćao iz III krstaške vojne. Nastanak te romaničke katedrale je po stručnjacima posve precizno datiran između 1131. i 1157. godine, dok je tzv. treća katedrala podignuta u 6. ili tokom kasnija dva stoljeća, a postojeća Katedrala između 1672. i 1713. godine. Time je dosadašnje uvjerenje o kretanju Rikarda iz Palestine do Engleske uvelike poljuljano »barem u onom dijelu koji je suvremenik britanskog kralja, kroničar *Roger de Hoveden* opisao kao dolazak do Gazere kod Dubrovnika (gazera na arapskom znači otok)« zaključuje Ahmetović, te dodaje kako je »poslije gotovo osam stoljeća od navodnog spasavanja britanskog kralja na Lokrumu i četiri stoljeća poslije donošenja svjedočanstva Dubrovačke vlade (od 20. II. 1958.: S. A.), jedno arheološko otkriće postalo neoborivi demanti...«

⁴⁵ Grad u Palestini Gaza naziva se i: Gazzar, a Gazaira se zove grad u današnjem Alžiru. Čak Zaaza, Saara se u Hübnerovom *Lexiconu* naziva pustinjiski predio u Africi, a Zadra mali gradić u zalivu Sidre u Africi (*Johann Hübners Reales Staats-Zeitungs- und Conversations-Lexicon*, Leipzig 1789, 972, 1002, 2918, 2919), dok u Du Cangea: Gazara u izvorima 12. stoljeća znači čak: vještica (C. du Fresne domino du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* IV, Niort 1885, 49).

⁴⁶ Inače Edrisi zove Dalmatince: dalmatiyûn, a Slavene: saqâlibah (S. Ljubić, *L' Italia descritta nel libro del re Ruggero compilato da Edris*. Testo arabo pubblicato con versione e note da M. Amari e C. Schiaparelli. Roma 1883, Rad JAZU LXXV, Zagreb 1887, 236).

⁴⁷ S. Ljubić, o. c., Rad JAZU LXXXV, 229—237.

Usporedimo li taj arapski naziv iz Edrisija: gād.rah (kako su ovdje izdavači ovoga spisa stavili točku, a tako i drugdje), onda možemo nazvati Zadar kao: Gādarah i zatim suočiti taj naziv s nazivima iz kronika navedenih engleskih pisaca: Gazera ili Gazara i vidjet ćemo da je zapravo stariji arapski naziv za Zadar kod Edrisija, koji ga je primijenio i približio više svome jeziku, dok je u kronikama Hovendena i Rogerija de Wendovera više latiniziran, iako im je zajednički početak: Ga...

Što se tiče Dubrovnika, kojega tituliraju one engleske kronike kao: Raguse, u Edrisija je: ragus ili ragusah, dok za Akvileju imaju ti isti kroničari naziv: Aquileia,⁴⁸ a u Edrisia jasno stoji: ik.lagah.⁴⁹

S tim bih zaključio svoje izlaganje, a na znanstvenicima je, osobito povjesničarima i ostalima, koji se na bilo koji način zanimaju poviješću hrvatskoga naroda, da prosude u čemu su to povijesne zagonetke iz prošlosti Zadra, a u čemu ne!

Zusammenfassung

VIER GESCHICHTLICHE RÄTSEL AUS DER VERGANGENHEIT VON ZADAR

Stjepan Antoljak

Der Verfasser befaßt sich mit vier geschichtlichen Rätseln aus der Vergangenheit von Zadar, und zwar in der Zeitspanne von seiner Gründung bis zum Ende des 12. Jhs.

1. Das erste geschichtliche Rätsel im Zusammenhang mit der Gründung der Stadt Zadar gibt uns der Historiker Bianchi aus Zadar auf, indem er sich auf eine angebliche Behauptung von Lucius beruft, daß die Gründung im Jahre 1184 v. Chr. stattgefunden hätte, was dieser Begründer der kroatischen wissenschaftlichen Geschichtsschreibung überhaupt nicht erwähnt hat.

Der Verfasser gibt in der vorliegenden Arbeit dasjenige, was zu diesem Thema auch andere Historiker geschrieben haben, wider und weist darauf hin, daß dieses Jahr Eratosthenes als das Jahr, als Troja gefallen ist, annahm und daß Binachi es einfach als das Gründungsjahr seiner Heimatstadt übernommen und dadurch einen neuen historischen Irrtum geschaffen hat.

2. Das zweite historische Rätsel bezieht sich auf den Bau der hl. Dreifaltigkeitskirche, die später als die hl. Donatuskirche bezeichnet wurde. In der Literatur wird der Bau dieser Kirche zwischen dem 6. und dem Beginn des 8. Jhs. datiert.

Im Jahre 1955 wurde in dieser Kirche auf einer Säule die steinerne Inschrift »Theoderus« gefunden, über die auch bereits mehrmals geschrieben wurde; ungefähr zur gleichen Zeit hat der Verfasser dieser Zeilen das Tagebuch von E. Laszowski, eines hervorragenden kroatischen Historikers und Forschers gefunden, in dem dieser seinen Aufenthalt in Zadar im Juni 1914 beschreibt und u. a. erwähnt, daß ihm der Archäologe Luka Jelić gesagt habe, diese Kirche stamme aus der Zeit des Kaisers Theoderich und daß er, Jelić, eine Inschrift in derselben Kirche gefunden habe, die lautet 'Tehodr...' und aus dem 6. Jh. stamme; daraufhin habe Laszowski selbst die genannte Kirche »untersucht« und den »Stein mit der Inschrift« gefunden und die Inschrift umgeschrieben in »Theodric...R...«, was nach den Worten von Jelić-Laszowski bedeuten würde Theodoricus Rex. Im Zusammenhang damit vertritt der Verfasser die Meinung, daß neue, eingehende Studien zahlreicher wissenschaftlicher Arbeiten durchgeführt werden sollten, die sich mit dem Problem der hl. Donatuskirche beschäftigen und auch überprüfen, inwieweit diese beiden Inschriften in der Interpretation des genannten Namens bzw. dessen Schreibweise voneinander abweichen.

⁴⁸ V. Kostić, o. c. 362, bilj. 65, 361, bilj. 63, 364, bilj. 71.

⁴⁹ S. Ljubić, o. c., 232.

3. Das dritte geschichtliche Rätsel im Zusammenhang mit der Vergangenheit von Zadar steht mit dem Besuch des Papstes Alexander III in Zadar im Jahre 1177 in Verbindung. Im Jahre 1927 schrieb Juraj Kocijančić in seinem Buch »Pape i hrvatski narod« (Die Päpste und das kroatische Volk), daß eine diesem Ereignis gewidmete Gedenktafel mit einer Figur der hl. Anastasia auf der Rückseite im Jahre 1908 in das heutige Museum (d. h. die ehemalige Kirche) des hl. Donatus gebracht worden wäre und dort so eingebaut, daß man nur das Anastasiabildnis sieht, nicht aber die Inschrift. Als dieselbe Tafel später in den Dom gebracht wurde, wo sie auch heute noch ist, sei sie wieder so eingebaut worden, daß auf der Außenseite nur die Gestalt der Heiligen zu sehen ist.

Aus diesen Gründen vertritt der Verfasser die Meinung, daß diese Platte mit dem Relief der hl. Anastasia aus dem Altar ausgebaut und genau untersucht werden sollte, um feststellen zu können, worum es sich handelt und ob es nur eine Gedenkplatte über den Besuch des Papstes Alexander III in Zadar aus dem Jahr 1822 gibt oder nicht.

4. Das vierte geschichtliche Geheimnis aus der Vergangenheit von Zadar ist die Frage, ob der englische König Richard Löwenherz auf der Rückfahrt von dem dritten Kreuzzug Zadar besucht hat, und wenn ja, wann das hätte stattfinden können. Er herrscht nämlich auch jetzt in der kroatischen Geschichtsschreibung die Meinung, daß dieser Herrscher auf der Rückkehr aus Palästina sich in Dubrovnik aufgehalten hätte. Bei der Erörterung dieser Frage weist der Verfasser auf eine ganz vergessene Angabe aus Bianchis »Fasti di Zara« (1888) hin, in der es sich um Richards Besuch zusammen mit seiner Gefolgschaft in Zadar handelt, allerdings ohne Angabe, woher Bianchi diese Information genommen hat. Wir haben jedoch feststellen können, welcher Zeitschrift aus Zadar sich dieser Historiker aus Zadar bedient hat (1872) und haben das Hauptwerk des französischen Historikers A. Thierry beschrieben, woher diese Angabe für den Ausschnitt über den Besuch von König Richard Löwenherz in der genannten Zeitschrift stammt.

Nach diesem Hinweis geht der Verfasser zur Erörterung der englischen, zeitgenössischen, in lateinischer Sprache geschriebenen Quellen über, von denen einige über die Rückkehr Richards und seinen Aufenthalt an der Adria d. h. in Zadar reden, und andere (wenige an der Zahl) viel vager schreiben, daß dieser Herrscher nach Slavonien gekommen wäre und dann in das Gebiet Istriens weitergereist wäre, die Lande des österreichischen Herzogs Leopold betreten und dort gefangengenommen worden wäre. Diese Quellen negieren keinesfalls, daß Richard Löwenherz in Zadar an Land gegangen sei, während Dubrovnik nicht gesondert erwähnt wird. Die Überlieferung, daß er in Dubrovnik an Land gegangen wäre stammt erst aus dem 16. Jh. und findet keine Bestätigung in der onomastischen und chronologischen Tradition. Zugunsten dieser Behauptung sprachen auch die neuesten archäologischen Forschungen in Dubrovnik. Deshalb kann es keinen Zweifel daran geben, ob sich Richard Löwenherz in Zadar oder in Dubrovnik ausgeschiff hat. Auf jeden Fall werden die kroatischen Historiker und auch alle anderen, die sich für die Geschichte des kroatischen Volks interessieren, aufgrund dieser Arbeit entscheiden können, wo die historischen Rätsel aus der Vergangenheit von Zadar liegen und wo nicht!

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 21

ZAGREB

1988.

RADOVI	VOL. 21	str. 1—296	Zagreb 1988.
--------	---------	------------	--------------

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 4.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« osloboden je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

R A D O V I 2 1

Za izdavača
dr. Nikša Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ DAMIR, prof. Davor

ANTOLJAK dr. STJEPAN, Zaj. eva 15, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student, Filozofski fakultet, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

ČORALIĆ LOVORKA, student Filozofski fakultet, Zagreb

JELIĆ-BUTIĆ dr. FIKRETA, Institut za radnički pokret, Zagreb

JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

KARAMAN dr. IGOR, Ružmarinka 5, Zagreb

LUČIĆ dr. JOSIP, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

MATICKA dr. MARIJAN, docent Filozofski fakultet, Zagreb

MIJATOVIĆ ANĐELKO, profesor, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu Zagreb

OČAK dr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

SEKULIĆ ANTE, prof. Zagreb

VRANJEŠ-ŠOLJAN dr. BOŽENA, Zavod za hrvatsku povijest FF, Zagreb

WOJTISKA HENRYH, Varšava, Poljska

ŽIVKOVIĆ dr. PAVAO, Filozofski fakultet, Zadar
